

RƏFİQ XALİD QARAYIN YARADICILIĞINDA “MƏMUR” OBRAZLARININ SƏCİYYƏSİ

Türk ədəbiyyatının önəmli şəxsiyyətlərindən biri olan Rəfiq Xalid Qaray 1908-ci ildə İstanbulda ziyalı məmur ailəsində dünyaya gözlərini açmışdır. Onun atası və babası müxtəlif yüksək vəzifələrdə çalışmış, atası Mehmed Xalid bəy bir dönmə Osmanlı Bankı Naziri olmuşdur. Rəfiq Xalid Qalatasaray liseyində və Hüquq Məktəbində təhsil almışdır. Bu illərdə təhsilindən əlavə müxtəlif məmur vəzifələrində çalışmışdır. Maaşı və rütbəsi nə qədər yüksək olsa da, Rəfiq Xalid məmurluqda özünü tapmamışdır. Görünür, onun məmurluğa və məmurlara qarşı sevgisizliyinin təməli bu illərdə atılmışdır. Sonrakı dövrlərdə çalışdığı Bəyoğlu Bələdiyyə Sədrinin baş katibi və Poçt-Teleqraf İdarəsinin müdiri vəzifələri də uzunmüddətli olmamış, qısa bir zaman çalışdıqdan sonra vəzifədən getməli olmuşdur.

1908-ci ildə Məşrutənin elanından sonra rahat bir işdə çalışmaq istəyən gənc Rəfiqin yolu təsadüfən Sərvəti-Fünun mətbəəsi ilə kəsişir və onun ömrünün sonun qədər davam edəcək publisistik fəaliyyəti başlayır. Həmin vaxtlarda bir tanış tərəfindən ona “Aləm” məcmuəsində yumor və satirik üslubda məqalələr yazmaq təklif olunur. Əvvəl qəbul etmək istəməsə də, qələmini bu üslubda da sınayır və uğurlu alınır. Sadəcə iki ay sonra “Kirpi” təxəllüsü ilə yazdığı məqalələri hamı tərəfindən oxunan bir jurnalista çevrilir. *“Yumorun mənim işim olmadığını düşünürdüm. Sən demə, işim imiş. İlk məqaləmi bəyənməyib yandırdıqdan iki ay sonra “Kirpi” imzalı məqalələri Türkiyədə böyük bir rəğbətlə oxunan yazıçı mən idim”*(1, 13 s.).

Bəlkə də, yumor olmasaydı, Rəfiq Xalidin yaradıcılığı bu qədər geniş, məqalələri bu qədər maraqlı olmazdı. Yaqub Qədri Qaraosmanoğlunun seçdiyi bu təxəllüs onun yaradıcılıq yolunu müəyyən edir. Cəmiyyətdə gördüyü bütün ayrılıqlara qarşı tikanlarını çıxarır. Xarakterindəki nikbinlik əsərlərinə nə nüfuz edir. Hər bir vəziyyətin gülünc, təbəssüm doğuran tərəfini tapmağı bacarır. Ən kədərli hadisələrdə belə, insanların cəhalətinə, nadanlığa, dini mövhumata incə-incə gülür. Öz yolunu tapdığını düşünən Rəfiq Xalidin “Kirpi” imzası ilə yazdığı məqalələri müxtəlif dərgilərdə çap olunmağa başlayır. O, bu məqalələrində gündəlik əhvalatları, baş verən ictimai hadisələri, cəmiyyətdə gördüyü ayrılıqları, siyasi prosesləri yumor üslubu ilə qələmə almışdır. Məqalələr o qədər çox sevilir ki, illər sonra “Kirpinin Dedikləri” adlı bir kitabda toplanaraq yenidən çap edilir. Bəzi məqalələr həmin dövrdəki ictimai prosesləri əks etdirdiyinə görə o dövrü bilməyən insan üçün anlaşılmaz ola bilər. Lakin toxunulan problemlər müasir zaman üçün də aktualdır.

Kirpinin tikanları siyasətdən yan keçməmişdir. Yazıçı iqtidar partiyası olan “İttihad və Tərəqqi”nin üzvlərini lağa qoyduğu üçün müxalifətin tərəfini tutduğu sanılmışdır. Əslində isə o, siyasətə qarışmaq istəməmiş, tərəf tutmamışdır. Sadəcə iqtidar partiyasının bacarıqsızlığı qarşısında qələmini saxlaya bilməmiş, gördüyü nöqsanları öz satirik üslubu ilə dilə gətirmişdir.

Kitaba daxil olan “Dövlət idarəsində işlər” adlı məqalədə məmurların süründürməçiliyi, işi gecikdirməkləri tənqid olunur. Bir nəfər sənəd imzalamaq üçün idarəyə gəlir. Məmurlar ya nahar, ya namaz vaxtı gəldiyinə görə tez-tez fasilə verirlər, sənədə baxmamış başqa bir məmura göndərilir. Son dəfə sənədə baxıb imzalamaq lazım olduqda isə iş vaxtı bitir, sənədi yarımçıq qoyub gedirlər. Soruşulanda isə, “qayda belədir, vaxt bitib” deyirlər. “Bezdik bu siyasətdən” adlı

məqalədə isə bir kişi hamının siyasətdən danışmağından, siyasi zarafat etməyindən, kimi danışdırsa siyasi cavab verməyindən şikayətlənir: *“Məsələn, qonağı biraz gözlədən kimi deyir: “Sədrəzəm kimi gününüz, saatınız bəlli deyilsə xəbər verin, o vaxt gələk.” ...Ayaqqabı almaq istəyirsən, satıcı qutuları açıb deyir: “Bunlar xalis ingilis malıdır. Siyasəti də belə sağlamdır amma qədrini bilmirik.” Bezdik bu siyasətdən”*(4, 66-67s.).

Rəfiq Xalidin həyatındakı bütün mənfi hadisələr məmur və siyasətçiləri tənqid etdiyi üçün baş vermişdir. Ömrünün yarısı sürgündə vətən həsrəti çəkərək keçmişdir. Lakin o, yenə də, yumordan və məmurları tənqid etməkdən çəkinməmiş, bu mövzuya roman və hekayələrində də toxunaraq mükəmməl məmur obrazları yaratmışdır.

Azərbaycanda Rəfiq Xalid Qaray haqqında fikir söyləyən tədqiqatçılardan biri Əhməd Əhmədovdur. O, *“Rəşad Nurinin romanları”* adlı kitabının giriş hissəsində bu mövzuyla bağlı belə demişdir: *“Onun “Məmləkət Hekayələri” adlı kitabında toplanmış əsərlərində məmurların bürokratizmi, əxlaqsızlığı ifşa edilir və Anadolunun kəndlərindəki yaşayışı təsvir edən maraqlı səhnələr verilir. Müəllif bu hekayələrdə ölkənin geridə qalmış əyalətlərində hökm sürən nadanlıq, avamlıq, meşşanlıq daha təsirli göstərmiş və xalqın taleyi ilə oynayan satqın, riyakar ruhaniləri, jandarmı kəskin satira atəşinə tutmuşdur”*(2, 14 s.).

*“Məmləkət Hekayələri”*ndəki əsas obrazlardan biri məmurlardır. Buradakı məmurlar da məqalələrdə olduğu kimi işinə laqeyd yanaşan, vəzifəsindən sui-istifadə edən, rüşvətxor, meşşan, tənbel tiplərdir. Bir çoxu işindəki nöqsanlara görə ucqar əyalətlərə sürgün edilmişdir. Təbii ki, belə bir yerə təyin edilən bacarıqlı məmurlar da mühitin təsirinə düşərək ideallarından uzaqlaşır, öz vəzifə borclarını unudurlar. Rəfiq Xalidin əksər hekayələrində məmurlar vəzifə başında deyil, içki və qadın məclislərində əylənərkən təsvir edilmişdir. Məsələn, *“Sarı Bal”* adlı hekayədə kəndin kaymakamı axtarış zamanı *“Sarı Bal”* adlandırılan əxlaqsız qadının evində tapılır. Belə məmurların ən bariz nümunəsi isə, müəllifin yaratdığı mükəmməl tiplərdən biri *“Şaftalı Bağçaları”* hekayəsindəki Agah bəy obrazıdır.

Agah bəyin təyin olunduğu qəsəbə yazıçının hekayələrində təsvir etdiyi digər sıxıcı qəsəbələrdən fərqli olaraq, səfəli şaftalı bağçalarının olduğu, çayların, sərin bulaqların axdığı bir yerdir. Qəsəbə camaatı yayda bütün vaxtını bu bağlarda keçirir. Hətta qadınlar belə kişilərlə birlikdə əylənirlər. Lakin qəsəbədə həmin bağlardan başqa gəziləcək, əyləncəli vaxt keçiriləcək bir yer yoxdur. Bura bəzi məmurlar tərəfindən sürgün yeri adlanır. Adətən nöqsanları olan, bəyənilməyən məmurlar bu qəsəbəyə göndərilir. Onlar da buradan başqa bir yerə göndəriləcəklərini bildikləri üçün rəsmi işlərə fikir vermir, günlərini əyləncələrlə, məclislərlə keçirir, daimi yaşamaq üçün evlər tikdirirlər.

Qəsəbəyə yeni təyin olunan Agah bəy bura böyük ideallarla, işləmək arzusu ilə gəlmişdi. İdarədəki hər kəsi işə cəlb etməyi, həvəsləndirməyi düşünürdü. Lakin gəldiyi ilk gündən hamının işdən çox, şaftalı bağçalarındakı əyləncələrdən danışdığını görür. Məmurlar hər gün iş bitməmiş bağa getməyə hazırlaşır. Agah bəy uzun müddət məclislərə qatılmaz. Lakin istirahət günləri qəsəbədə yalnız qaldığını görüb bir dəfə iştirak etməyə razı olur. Belə əyləncələr, səhərə qədər davam edən içki və qadın məclisləri, nəhayət, Agah bəyi də özünə çəkməyi bacarır. Hekayənin əvvəlində böyük işlər görməyi fikirləşən Agah bəy mühitin təsirinə düşərək hamı kimi hərəkət etməyə başlayır. Bir müddət sonra o da idarədəki bütün məmurlar kimi işləməyin daşını atır. Rahat həyata, ətalətə öyrəşir. Geyimi, hərəkətləri, düşüncələri dəyişir. Bütün məclislərə qatılmağa başlayır. Hətta öz evində içki və qadın məclisləri təşkil edir.

Agah bəy qəsəbəyə yeni gəldiyi vaxtlarda buradakı məmurların rahat həyata yaşamağa öyrəşdikləri, dünya dərdləriylə maraqlanmadıqları üçün çox təəssüflənirdi. Məmurlar da onu zövqdən, əyləncədən anlamayan biri kimi qiymətləndirirdi. Lakin o indi əvvəlki günlərini xatırlayarkən, *“cavanlıqdır”*, deyib keçir... Agah bəy kimi məmurlardan fərqli olaraq, gördüyü işdən başqa heç bir qabiliyyəti olmayan, sadəcə işi ilə məşğul olan, danışdırmısan danışmayan, zəif xarakterli məmurlar da var. Rəfiq Xalidin yaratdığı Baqi bəy və Vəhbi Əfəndi obrazları belələrindəndir. Onlar həyatlarındakı sabillik pozulmasın, problemlə üzləşməsinlər deyərək hər şeyə razı olur, boyun əyirlər.

“Qoca Öküz” və “Boz Eşşək” adlı hekayələrdə də vəzifələrini düzgün yerinə yetirməyən, sui-istifadə edən, rüşvət alaraq bəzi şeylərə göz yuman məmurlar, vəzifəli şəxslər təsvir edilmişdir. “Qoca Öküz” hekayəsindəki Hacı Mustafa ağa məmurlara apardığı hədiyyələr, şirinliklər vasitəsilə öz torpaqlarını artırır və bütün işlərini maneəsiz həll edir. Kəndlilər isə ona heç bir söz deyə bilmirlər.

Rəfiq Xalid də bir müddət məmur işlədiyinə görə idarələrdəki vəziyyəti, məmurların özbaşnalığını, tənbelliyini çox yaxşı bilirdi. Ona görə bu mövzuya həm məqalələrində, həm də hekayələrində tez-tez toxunmuşdur. Sürgün illərindəki boş vaxtlarında Anadolunun müxtəlif vilayətlərində məmurların həyatını müşahidə etməyə daha çox vaxtı olduğu üçün həmin dövrdə yazdığı hekayələrdə məmur obrazlarına daha çox rast gəlinir. Bu məsələ ilə bağlı bir məqaləsində belə demişdir: “İş başındakıların nə olduqlarını yaxşı bilirəm! Beş il bomboş oturub diyar-diyar bunu müşahidə etmişəm”(3, 123 s.).

Özünün də dediyi kimi, obrazları və mövzularını real həyatdan, gördüyü və eşitdiyi hadisələrdən götürdüyü və bunları heç kimdən çəkinmədən qələmə aldığı üçün onun əsərləri həmişə təbii, oxunaqlı və maraqlı olmuşdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Aktaş Şerif. Refik Halid Karay. Ankara, “Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları”, 1986, 150 s.
2. Əhmədov Əhməd. Rəşad Nurinin romanları. Bakı, “Azərbaycan SSRİ Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı”, 1965, 170 s.
3. Karay Refik Halid. Ago Paşanın Hatıratı. İstanbul, “İnkilap Kitabevi”, 2017, 200 s.
4. Karay Refik Halid, Kirpinin Dedikleri. İstanbul, “İnkilap Kitabevi”, 2010, 192 s.
5. Karay Refik Halid, Memleket Hikayeleri. İstanbul, “İnkilap Kitabevi”, 2018, 198 s.
6. Quliyev Elman. Türkiyə türk ədəbiyyatı. Bakı, “Orxan”, 2003, 122 s.

XÜLASƏ

Rəfiq Xalid Qaray türk ədəbiyyatının cəsarətli yazıçılarından biridir. Yaradıcılığı boyu cəmiyyətdə gördüyü ayrılıqları, problemləri qələmə almaqdan və oxuculara çatdırmaqdan çəkinməmişdir. Ən çox müraciət etdiyi obrazlardan biri isə məmurlardır. Müəllif onları müsbət cəhətləri ilə yox, ən mənfi xüsusiyyətləri ilə təsvir etmişdir. Bu məmurlar rüşvətxor, laqeyd, şorgöz olmaqları ilə fərqənirlər. Məqalədə də müəllifin yaradıcılığındakı məmur obrazlarının səciyyəsi, xarakterlər, tiplər araşdırılmışdır.

Açar sözlər: Rəfiq Xalid Qaray, məmləkət hekayələri, Anadolu insanı, türk ədəbiyyatı, məmur.

Rəyçi: prof. F.A. Ağayeva